

УДК 343.412

КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН

Колодін Д.О., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена кваліфікації порушення рівноправності громадян, зокрема, за ознаками релігійних переконань та національної належності. Розглянуто ознаки вказаного злочину в матеріалах судової практики. Виявлено основні помилки, що допускаються під час кваліфікації діяння як злочину за ст. 161 КК України.

Ключові слова: порушення рівноправності громадян, кваліфікація, право на свободу совісті, кримінальна відповідальність, ст. 161 КК України, злочин, ворожнеча, ненависть.

Статья посвящена квалификации нарушения равноправия граждан, в частности, по признакам религиозных убеждений и национальной принадлежности. Рассмотрены признаки указанного преступления в материалах судебной практики. Установлены основные ошибки, которые допускаются при квалификации деяния по ст. 161 УК Украины.

Ключевые слова: нарушение равноправия граждан, квалификация, право на свободу совести, уголовная ответственность, ст. 161 УК Украины, преступление, вражда, ненависть.

Kolodin D.A. QUALIFICATIONS VIOLATION OF CITIZENS' EQUALITY

The article is devoted to the qualification of violation of citizens' equality, in particular, on the grounds of religious beliefs or national affiliation. The signs of the denoted crime in the materials of judicial practice are considered. The basic mistakes that allowed in qualifying acts of art. 161 of the Criminal Code of Ukraine are established.

Key words: violation of equal rights of citizens, qualification, right to freedom of conscience, criminal liability, art. 161 of the Criminal Code of Ukraine, crime, hostility, hatred.

Постановка проблеми. У ст. ст. 21, 24 Конституції України проголошується, що всі громадяни України мають рівні конституційні права і свободи, є рівними перед законом незалежно від будь-яких ознак, а в ст. 35 Основного закону закріплено право на свободу віросповідання. З 2014 р. непоодинокими стали випадки вчинення злочинів на підставі національної та релігійної ворожнечі. Показником стану дотримання прав національних меншин є прийняте в серпні 2016 р. рішення Лощинівською сільською радою Ізмаїльського району Одеської обл. про виселення ромської общини із села [1]. У сучасних умовах розвитку нашої держави, поряд із формуванням національної самоідентичності українців права інших національних меншин, їх релігійних переконань потребують належної кримінально-правової охорони, що обумовлює актуальність дослідження питань кваліфікації порушення рівноправності грома-

дян через національні та релігійні переконання.

Стан розробленості проблеми. Питання кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян досліджували такі вчені, як: В.М. Панькевич, С.Я. Лихова, А.С. Островський, О.М. Готін, І.О. Зінченко, М.В. Палій, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.М. Костенко та інші вчені. На практиці ст. 161 КК застосовується вкрай епізодично, як правило, під час виборчих перегонів, у «брудних» політичних технологіях [2]. Проте у зв'язку з останніми змінами в суспільстві та державі питання дослідження підстави кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян потребує більшої уваги.

Мета – кваліфікація порушення рівноправності громадян, зокрема, за ознаками релігійних переконань та національної належності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальну відповідальність за порушення

рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками передбачено ст. 161 КК.

У КК 1960 р. відповідальність за вказаний злочину було передбачено ст. 66 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності чи ставлення до релігії», який належав до Підрозділу II «Інші злочини проти держави» Глави I «Злочини проти держави». Редакція вказаної статті була подібною до існуючої редакції ст. 161 КК.

Нематеріальний характер порушуваних суспільних відносин зумовлює ряд помилок під час визначення ознак досліджуваного злочину, що підтверджується аналізом матеріалів судової практики. Звернемо увагу на основні із них.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 161 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують рівність громадян в їх конституційних правах та рівність їх перед законом, зокрема за релігійними переконаннями та національною належністю. Під час встановлення ознак злочину, передбаченого ст. 161 КК, в органів досудового розслідування часто виникають труднощі із встановленням безпосереднього об'єкту злочину. Додаткові безпосередні об'єкти помилково визнаються основними, що призводить до невірної кваліфікації. Наприклад, порушення рівноправності громадян через релігійні переконання нерідко проявляється в перешкоджанні реалізації прав, передбачених ст. 35 Конституції України, ст. 3, 4 закону «Про свободу совісті та релігійні організації» шляхом заподіяння шкоди здоров'ю потерпілих осіб, порушенням громадського порядку, що інколи призводить до кваліфікації вказаних дій саме як злочинів проти здоров'я за ст. 125 [3] або злочинів проти громадського порядку за ст. 296 КК [4].

Невірна кваліфікація зумовлена різними чинниками. У кримінальних провадженнях із даної категорії справ сторона захисту намагається довести, що вчинене підсудною особою діяння є легким тілесних ушкоджень, оскільки санкція ст. 125 КК є набагато меншою ніж

ч. 2 ст. 161 КК [3]. Сторона обвинувачення у зв'язку із труднощами в доведенні посягання саме на свободу совісті, в порядку ст. 338 КПК часто пропонують змінити кваліфікацію діяння з ч. 2 ст. 161 КК на ч. 1 ст. 125 КК як легких тілесних ушкоджень [4] або на ч. 1 ст. 296 КК як хуліганства [4]. Про посягання саме на об'єкт злочину, що охороняється ст. 161 КК, свідчать такі характеристики суспільних відносин: 1) потерпілі та суб'єкти злочинів, як правило, є незнайомими особами, подібні кримінально-правові відносини виникають раптово, не носять особистісного характеру; 2) предметом злочинного впливу є законна проповідницька діяльність, релігійна література, буклети, самі потерпілі особи, які здійснюють проповідництво (під час посягання на релігійні переконання), або спокій певної національної меншини (у випадку посягання на національну або расову належність).

Основний об'єкт злочину є відсутнім, а саме діяння не посягає на охоронювані суспільні відносини, якщо особа посягає на діяльність представників релігійних організацій або інших громадських об'єднань чи релігійних течій, діяльність яких є забороненою в Україні («Біле братство», «Божичі» інші об'єднання громадян, діяльність яких суперечить ст. 4 ЗУ «Про громадські об'єднання») або які є незареєстрованими (ч. 9 ст. 9 ЗУ «Про громадські об'єднання»). Додатковими факультативними об'єктами можуть бути суспільні відносини, які забезпечують здоров'я, власність особи, честь і гідність особи. Потерпілим, як правило, є представники певних релігійних течій, діяльність яких викликає невдоволення інших осіб, представників національних меншин тощо. Оскільки елементи складу злочину є єдиними, то посягання саме на рівність через релігійні переконання або національну належність визначають об'єктивна та суб'єктивна сторони, інколи правильному визначенню об'єкту злочину допомагають характеристики особи злочинця.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися у формі: 1) розпалювання ворожнечі та ненависті, приниженні на-

ціональної честі і гідності; 2) образи почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями; 3) у прямому чи непрямому обмеженні прав громадян за певними ознаками; 4) у встановленні прямих чи непрямих привілеїв для громадян за певними ознаками.

Перша форма об'єктивної сторони у вигляді розпалювання національної, релігійної чи іншої ворожнечі та ненависті полягає в будь-яких діях, які значно посилюють серед певних груп населення неприязнь, сильну ворожнечу та огиди до інших етнічних груп чи конфесій, принижують їх позитивні якості [5, с. 451]. Так, наприклад, Особа 1 під час «Траурного пикета, посвященого апрельської різни 1944 г. в г. Симферополі по мотивах національної і релігійної ненависті» висловлював негативні емоційні оцінки і негативні установки, надавав принизливі характеристики з нецензурною лексикою кримських татар, українців та всіх тих, хто не є російськими людьми [6]. В іншій справі Особа 2 організувала біля гуртожитку медуніверситету м. Вінниці, де проживали мусульмани, проведення маршу-рейду учасників «Соціал-Національній Асамблеї» із плакатами «Зупинимо імміграцію», «Україна для білих», «White power», «14/88», із свастикою, під час якого висловлював у гучномовець промову, яка розпалювала вороже ставлення до студентів-мусульман [7].

Розпалювання національної, релігійної або іншої ворожнечі може здійснюватися і віртуально за допомогою мережі Інтернет. У справі з обвинувачення Особи 2 у вчиненні досліджуваного злочину встановлено, що підсудний розмістив графічний файл під назвою «1image.jpg» у соціальній мережі «Однокласники», на якому зображено сім прапорів держав, у тому числі й України, та на якому виконано напис російською мовою з висловлюваннями, які відповідно до висновку експерта, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі та ненависті [8].

Підтвердженням того, що гасло, плакат, певна промова або інтерв'ю розпалюють ворожнечу, є висновок судової психо-лінгвістичної експертизи, якою повинна бути встановлена негатив-

на загальна семантична спрямованість промови, гасел, інтерв'ю тощо, заклики до ворожого та негативного ставлення, ненависті, вчинення, загальних дій (конкретизація дій є не обов'язковою) проти певної групи людей. При цьому, якщо в гаслах, плакатах міститься заклик до повного або часткового фізичного знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, а також публічні заклики до таких дій, то таке діяння утворює склад геноциду і потребує кваліфікації за ч. 2 ст. 442 КК.

Друга форма об'єктивної сторони полягає в образі почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями у вигляді скривдження, приниження гідності та інших почуттів представників окремих релігійних громад, конфесій, напрямків та різних течій (православних, католицьких, протестантських, старообрядницьких, іудейських тощо), глум над місцями богослужіння або релігійних зібрань. У випадках, коли досліджуваний злочину супроводжується образою релігійних почуттів, пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, паплюженням або знищенням релігійних святинь, то такі дії додатково необхідно кваліфікувати за ст. ст. 178, 179 чи 180 КК.

Третьою формою об'єктивної сторони у вигляді прямого чи непрямого обмеження прав громадян проявляється в безпідставному позбавленні або обмеженні реалізації певних прав (медичного забезпечення, на освіту, вільний вибір місця проживання та інших) осіб через певні етнічні, релігійні чи інші ознаки (належність до ромської общини, Свідчи Єгови, баптисти та інше). У випадку, якщо вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК, посягало на вищевказані права, таке діяння необхідно, за наявності інших ознак злочинів, додатково кваліфікувати як сукупність таких злочинів, які передбачено в ст. 161 та ст. ст. 157-160, 162, 163, 172, 175, 183, 184 КК [5, с. 453].

Четвертою формою об'єктивної сторони досліджуваного злочину є встановлення прямих чи непрямих привілеїв вигід чи переваг особами, які мають право на їх встановлення, для окремих громадян в отриманні або реалізації ними своїх

прав та свобод у здобутті освіти, в професійній підготовці, в праці та винагороді за неї, в правовому захисті, у вирішенні житлових та інших питань тощо за ознаками національної належності, релігійних переконань та іншими ознаками. Оскільки вказані вигоди та привілеї можуть встановлюватись, як правило, службовими особами, то вказана форма об'єктивної сторони частіше всього поєднується з такою кваліфікуючою ознакою, як «вчинене службовою особою», яку передбачено ч. 3 ст. 161 КК.

Досліджуване діяння є формальним за типом конструкції складу злочину, крім випадків вчинення його шляхом застосування насильства (ч. 2 ст. 161 КК України) та заподіяння тяжких наслідків (ч. 3 ст. 161 КК).

Під поняттям «насильство» у ч. 2 ст. 161 КК необхідно розуміти нанесення удару, заподіяння побоїв, тілесних ушкоджень як легкого так і середнього ступеня тяжкості. Така позиція узгоджується з матеріалами судової практики [9]. Віднесення тілесних ушкоджень середньої тяжкості до такої кваліфікуючої ознаки, як «інші тяжкі наслідки», передбаченої в ч. 3 ст. 161 КК, як пропонується окремими вченими [5, с. 453], слід визнати помилковим. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти тяжкі тілесні пошкодження, великі збитки тощо, при цьому якщо тяжкі тілесні пошкодження є умисним або якщо діяння супроводжувалось умисним вбивством, вбивством через необережність, то таке діяння потребує додаткової кваліфікації за ст. 121, ст. 115, ст. 119 КК [10, с. 161].

Суб'єкт досліджуваного злочину є загальним, а особа підлягає кримінальній відповідальності із шістнадцяти років. При цьому немає значення, чи вчинено злочин представником певної нації, раси або національної меншини, віруючим або атеїстом, а так само, чи належить суб'єкт злочину і потерпілий до однієї чи різних ворогуючих рас, національностей, конфесій тощо.

Вчинення досліджуваного злочину службовою особою шляхом використання своїх повноважень створює кваліфікований склад злочину, передбачений

ч. 3 ст. 161 КК. Як правило, такі діяння вчиняються керівниками громадських об'єднань, які керуються радикальними вченнями або націоналістичними ідеями. Так, Особа 2, будучи керівником громадських організацій «Русское движение», «За єдину Русь», «Правозахисна організація «Фонд Храмова», організував пікет «Нет – ісламському радикализму» у м. Сімферополь, під час якого використовувались плакати, гасла, що розпалювали національну ворожнечу [11].

Особливий статус суб'єкта злочину інколи допомагає встановити спрямованість умислу, мотиви вчинення злочину. Наприклад, Особа 3, яка була священиком, неодноразово перешкоджала проповідуванню представникам Свідків Єгови шляхом перекидання стендів, розривання літератури, погрожуванням фізичною розправою, заподіянням тілесних ушкоджень, що супроводжувалось погрозами [12]. У більшості випадків заподіяння шкоди фізичним особам-незнайомцям, які є представниками інших релігій, віровчень або релігійних течій, православним священиком є свідченням умислу в перешкоджанні реалізації прав на свободу совісті, ніж свідченням посягання священиком на здоров'я або інші об'єкти кримінально-правової охорони.

Із суб'єктивної сторони злочин характеризується умисною формою вини, а до тяжких наслідків, передбачених у ч. 3 ст. 161 КК, – необережною формою вини. У першій формі умисел, як правило, є прямим, а в третій формі об'єктивної сторони злочину діяння може бути вчинено як із прямим, так і з непрямим умислом. Для перших двох форм характерною є наявність спеціальної мети – розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі або приниження національної честі і гідності представників окремих етнічних чи національних груп. Проте якщо метою є повне або часткове знищення певної національної, етнічної чи релігійної групи, таке діяння, за наявності інших ознак, повинно кваліфікуватись за ст. 442 КК як геноцид. Під час досудового розслідування умисел особи повинен визначатися за ознаками об'єктивної сторони. Так, наприклад, Особа 2,

будучи священиком, обвинувачувалась у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 161 КК України, одним із епізодів цього злочину було погрози заподіти тілесні ушкодження бейсбольною битою. Підсудний не заперечував, що тримав вказану биту під час розмови з потерпілими, проте за його свідченнями він пропонував вирішити конфлікт мирним шляхом гри в бейсбол [12]. Використання вказаних знарядь підтверджує очевидність недостовірності фактичних обставин справи, які доводяться підсудним та захисником, свідчать про недостовірність показів підсудної особи та наявність умислу на перешкоджання реалізації потерпілими особами прав на свободу совісті. Підтвердженням умисної форми вини в порушенні рівноправності через ознаки релігійних переконань або національної належності є неспроможність підсудними розкрити зміст раптового виникнення в них неприязних стосунків із потерпілими під час сутички [13].

Кваліфіковані види цього злочину частково нами розглянуто вище, проте слід додати, що зміст погроз за ч. 2 ст. 161 КК охоплює погрозу застосування насильства, заподіяння фізичної, матеріальної чи іншої шкоди, погрозу вчинити вбивство чи зґвалтування, заподіяти тілесне ушкодження, знищити чи пошкодити особисте майно, розголосити відомості, які ганьблять потерпілого тощо.

Панькевич В.М. у дисертаційному дослідженні пропонувався ст. 161 КК викласти в такій редакції: «Стаття 161. Порушення рівноправності людини і громадянина».

1. Незаконне обмеження прав або встановлення привілеїв людині чи громадянину за ознаками раси, нації, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, якщо воно заподіяло істотну шкоду правам, свободам та інтересам окремих людей чи громадян, –

2. Ті саме дії, вчинені службовою особою, з використанням свого службового становища, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – ...» [2].

Поряд із цим автор у вступі автореферату дисертаційного дослідження в підтвердження необхідності зміни підстави кримінальної відповідальності за порушення рівноправності людей та громадян вказує на негативну практику вибіркового застосування цього положення КК, використання законодавцем невдалих «складних для кримінального права оціночних зворотів», таких як: «розпалювання національної расової чи релігійної ворожнечі та ненависті», «приниження національної честі та гідності», «образу почуттів громадян...» та інших оціночних понять в ч. 1 ст. 161 КК.

Проте в підсумку вказаний вчений пропонує основний склад злочину зробити матеріальним, а наслідок, як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, визначити як «істотна шкода правам, свободам та інтересам окремих людей чи громадян», проте законодавчого визначення цього наслідку В.М. Панькевич не запропоновано. У зв'язку із цим для вдосконалення підстав кримінальної відповідальності за вказаний злочин оптимальним, на нашу думку, є покращення практики застосування ст. 161 КК, а не доповнення цієї статті кримінального закону ще одним оціночним поняттям.

Висновки. Отже, дослідження матеріалів судової практики стосовно застосування ст. 161 КК свідчить про допущення суб'єктами правозастосування помилок у встановленні ознак порушення рівноправності. Посягання на рівність за ознаками національної належності та релігійних переконань часто помилково кваліфікують як злочини проти здоров'я за ст. ст. 125, 122 КК або як хуліганство за ст. 296 КК. Підтвердженням ознак злочину, передбаченого ст. 161 КК, є такі ознаки, як: 1) потерпілі та суб'єкти злочинів, як правило, є незнайомими особами, подібні кримінально-правові відносини виникають раптово, не носять особистісного характеру; 2) предметом злочинного впливу є законна проповідницька діяльність, предмети релігійної діяльності (у випадку посягання на релігійні переконання), спокій певної національної меншини (у випадку посягання на національну або расову належність).

Доказами спрямованості діяння саме на рівність за ознаками релігійної або національної належності є висновки судових експертів, в яких встановлена загальна негативна семантична спрямованість дій на розпалювання ворожнечі та ненависті, образу, встановлення обмежень або привілеїв.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися у формі: 1) будь-яких дій, спрямованих на розпалювання ворожнечі та ненависті або приниження національної честі і гідності; 2) образи почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями; 3) прямого чи непрямого обмеження прав громадян за певними ознаками; 4) встановлення прямих чи непрямих привілеїв стосовно громадян за певними ознаками. Підтвердженням умислу на вчинення досліджуваного злочину є неспроможність винуватою особою пояснити причини виникнення неприяних стосунків та проявів агресії. Заклики до фізичного знищення групи людей за ознаками національності, етнічної, расової групи чи релігійної належності потребує кваліфікації дій як геноциду за ч. 2 ст. 442 КК.

Подальшими напрямками дослідження цього злочину можуть бути дослідження зарубіжного досвіду або історичного аспекту формування підставі кримінальної відповідальності за порушення рівноправності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В ОБСЄ закликали українську владу не виселяти ромів з Лощинівки: Інформаційне агентство УНІАН: Суспільство. URL: <http://bit.ly/2gES4E7>.

2. Панькевич В.М. Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії: автореф. дис ... канд. юрид. наук. – Київ. – 2010. – 20 с.

3. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської обл. від 08.07.2014 р. у кримінальному провадженні № 703/2685/14-к: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39634296>.

4. Вирок Дмитровського міського суду Донецької обл. від 14.03.2014 р. по справі № 1-кп/226/2/2014 (№ 1-кп/226/2/2014). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37633144>.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-е вид. перероб. та доп. / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.

6. Вирок Центрального районного суду м. Симферопіль АРК від 20.06.2011 р. по справі № 1-103/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16782272>.

7. Вирок Вінницького міського суду Вінницької обл. від 30.12.2013 р. по справі № 212/12892/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36541176>.

8. Вирок Нововолинського міського суду Волинської обл. від 29.11.2016 р. по справі № 165/1977/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63059185>.

9. Ухвала Судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської обл. від 28.09.2011 р. по справі № 11-318/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20409417>.

10. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. Коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-е вид., перероб. та доповн. – Х.: ТОВ Одісей, 2007. – 1184 с.

11. Вирок Центрального районного суду м. Симферополь АР Крим по справі № 122/2140/12 від 30.07.2012 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25570031>.

12. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської обл. від 27.04.2015 р. по справі № 703/2915/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43804888>.

13. Вирок Лисянського районного суду Черкаської обл. від 07.04.2016 р. по справі № 700/4208/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56981323>.